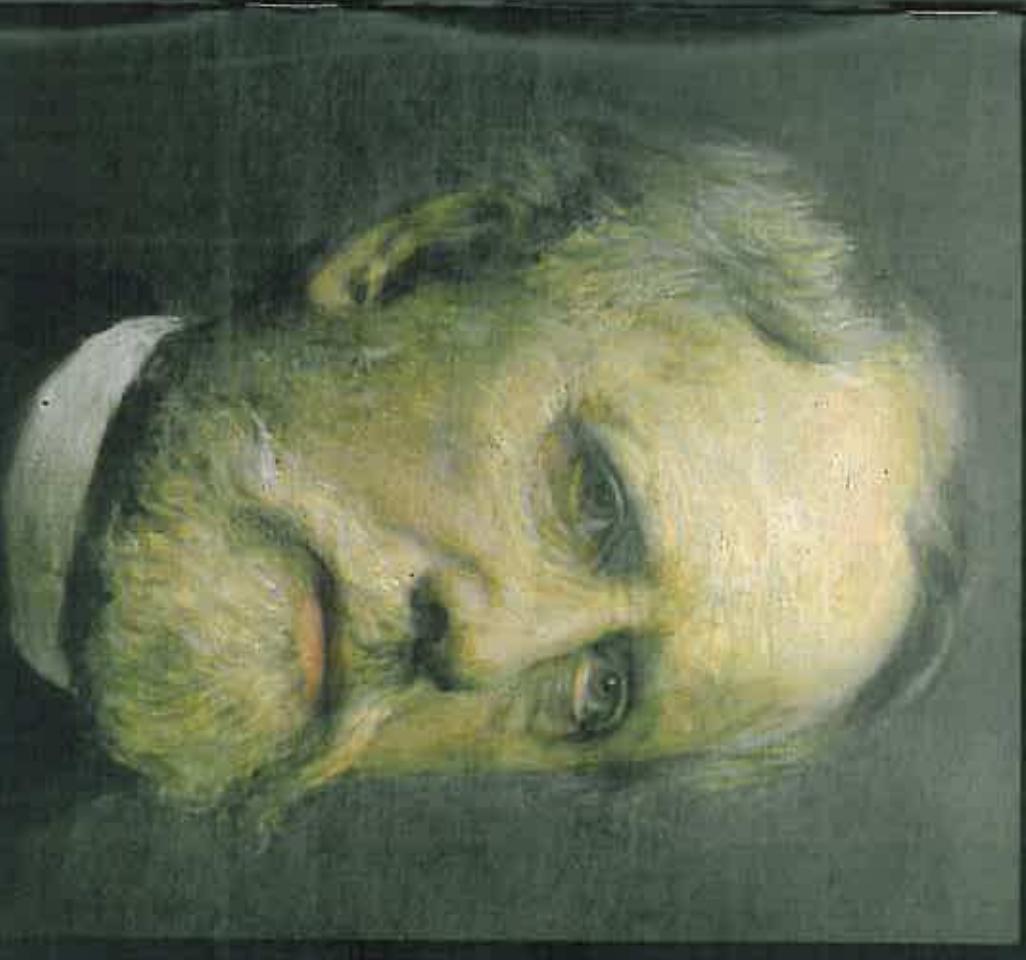

SZÉKELY BERTALAN
ELFELEDETT PORTRÉI
a Magyar Tudományos Akadémián

A KISFALUDY TARSASAG ARCKÉPESÁRNOKA

Ára: 600 Ft

A kiállítás anyagát válogatta, rendezte és a katalógust összeállította
BICSKEI ÉVA

A katalógust lektorálta
SZŐKE ANNAMÁRIA

A kiadványt tervezte
HODOSI MÁRIA

A címlapon
SZÉKELY BERTALAN: Lukács Móric arcképe (részlet)

Felelős kiadó
BEKE LÁSZLÓ
az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet igazgatója

A Magyar Tudományos Akadémia és a képzőművészetek című 1992-es kiállítás és az azt kísérő tanulmánykötet az intézmény és gyűjteménye történetének bemutatásával új utakat nyitott a magyar művészettörténeti kutatás számára.¹ Míg a Művészeti Gyűjtemény egyes darabjai ma már az Akadémia kiemelkedő értékeiként tartatnak számon,² több férfiportré – a festő és a portrészemély ismeretének hiányában – ez ideig még nem keltette fel a szakemberek érdeklődését. Azonosításukkal céljuk és funkciójuk is körülírható, mi által a 19. századi portréfestészet egy sajátos, bár a tudományos kutatásban marginalizált válfaja, a kommunikatív céllal készült egyleti portrék és azok készítői sajátosságai is megvilágíthatók. Így a jelen írás a Művészeti Gyűjtemény néhány, kiemelkedő magyar közéleti személyiségeket ábrázoló darabját Székely Bertalan (1835–1910) alkotásaként és az egykori Kisfaludy Társaság arcképcsarnokának részeként határozza meg, és ezáltal nemcsak a festő életművének egy sajátos fejezete integrálható a 19. századi magyar művészetről szóló diskurzusba, hanem kijelölhetővé válnak a korszakban kedvelt egyesületi portrék (és portrészorozatok) specifikus társadalmi és művészeti funkciói is.

Noha mintegy kétrucattnyira tehető azoknak a mára elfeledett, de felderíthető és azonosítható portréknak a száma, amelyeket Székely Bertalan a harvanas évek második feléről a századfordulóig terjedően különböző civil egyesületek és társulatok megbízására készített, jelen tanulmány csak a Kisfaludy Társaság megrendeléseire festett műveivel foglalkozik. Ennek az az oka, hogy bár a Társaság arcképei jelentik Székely hetyves években kiteljesedő egyleti portréfestészetének egyik

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Boros Juditnak és Tarai Erszébernelnek szíves segítségükért, értékes észrevételeikért.

² *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 1992. március – június. Szerk.: Szabó Júlia, Majoros Valéria. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1992.

³ *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*. Szerk.: Papp Gábor György, Andráss Edit. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004.

legteljesebb, ha nem is eredeti formájában fennmaradt kollekciját, a gyűjtemény mégis egyszerre tekinthető tipikusnak és atipikusnak a 19. századi civil társulatok arcképcsarnokai között. Egyrészt a Társaság megrendelésére készített festmények képezik a 19. századból ránk maradt és legjobban rekonstruálható egyleti portrégyűjteményt, lehetővé téve az egyleti megrendelések változó céljainak és módjainak nyomon követését, másrészt a Társaság arcképcsarnoka kialakulásának folyamatában el is távolodott az egyesületi portréktől, és a korabeli művészek – festők és írók – kultuszának jellegzetességei is magán viselő „nemzeti” gyűjteménnyé, a „magyar költészet arcképcsarnokává” vált.

Ezek az újonnan meghatározott portrék a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményének részét képezik – 1952. óta. Bár a Társaság a kezdetektől fogva az Akadémiával egy épületben működött, gyűjteménye nem tartozott ahhoz. Ez magyarázza, hogy a művek Diváld Kornél – az Akadémia tulajdonában található mútárgyakat felmérő – katalógusában nem szerepeltek.¹ Az 1952-es államosítást a Társaság 19. századi szabályzata is elősegítette, amennyiben kimondta, hogy egy esetleges feloszláskor vagyona az Akadémiára száll, így a képek a Kisfaludy Társaság felszámolásakor a társintézmény tulajdonába mentek át.² A korai nyilvántartásokból való kimaradás, valamint az 1952-es leltárba vétel miatt az egykor a Társaság művészeti gyűjteményébe tartozó alkotások ma is jól elválnak az eredetileg is az Akadémia tulajdonába tartozó művektől, és a képeknek a Kisfaludy Társaság szobájáról készült régi, századfordulós felvételekkel való összevetéséből rekonstruálható az egykori arcképcsarnok.³ Még az egyes műveken látha-

tó személyek identitása régi fotográfák és fémretetek alapján határozható meg, a képek megrendelésére és készítésére a Társaság fennmaradt jegyzőkönyvei, iratanyaga, számlái, nyomtatott *Évkönyvei*, valamint rövid újsághírek szolgáltatnak adatot. Ezek alapján azonosíthatók a festők is – többek közt Székely Bertalan. Székely magánmegrendelőktől festett műveit szinte soha nem szignálta, és szótványos esetektől eltekintve, közületi megbízásokra készített reprezentatív arcképeit sem; felderíthető egyesületi portréit pedig egyszer sem jelezte. Kéziratok, illetve nyomtatott források használata nélkül, pusztán a stíluskritikára hagyatkozva, nem lenne rekonstruálható életművének ez a része.

A KISFALUDY TÁRSASÁG

A romantikus művész, a festő és költő Kisfaludy Károly (1788–1830) halála után, barátainak és követőinek köre Toldy (Schedel) Ferenc (1805–1875) vezetésével gyűjtésbe kezdett Kisfaludy írói munkásságának megjelenterése, valamint egy – Ferenczy Istvánnal (1792–1856) kivételzett – emlékszobor felállítására céljából.⁴ A Kisfaludy műveinek kiadásából a költségek levonása után megmaradt pénzből Toldy egy régi elgondolásának valóra váltását, egy irodalmi társaság megalakítását szorgalmazta. Kivartásának köszönhetően 1836-ban megalakult a Kisfaludy Társaság.⁵ A nemzeti irodalom pártolását zászlajára tűző társulás évenkénti jutalmakat osztott ki az „aesthetikai és költészeti” pályázatokra beérkező munkák között, így támogatva a fiatal írókat.⁶ A korlátozott anyagi erőforrásokból gazdálkodó Társaság stabilizálására vezették be a negyvenes években az alapító és pártoló tagok (illetve az általuk befizetett adományok) rendszert, és ezzel párhuzamosan – nem is annyira megjelentetett műveikkel, mint inkább retorikájukkal – a női közönység patiocizmusát is megcélozták. Bár a forradalom után a Társaság tevékenysége tíz évig szünetelt, az 1860-ban újjászerveződő egye-

¹ A 19. századi képzőművészek, illetve a művészeteket pártoló kultuszára vonatkozóan lásd: *Arany-érmék, emlékosztályok. Művészeti és művelődési Magyarországon a 19. században*. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 1995. június – november. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1995.

² Diváld Kornél: *A Magyar Tudományos Akadémia Palotája és Gyűjteményei*. Budapest, 1917.

³ A Kisfaludy Társaság szabályzata. Alapszabályok VIII. szakasz 46 paragrafus (1860).

⁴ Erdélyi és Társa felvétele. MTA KK MS5072/37. (Reprodukciója: *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*. 37. kép. Terveken Ellinger Ede felvételeként.) Lásd a kiállított művek jegyzékének 13. tételét. A fényképen látható festmények a következők: a felső sorban balról jobbra haladva Székely Bertalan: Lukács Móric, Barabás Miklós; Kemény Zsigmond: Székely Bertalan; Toldy Ferenc és Greguss Ágost portréja, körépsé sorban balról jobbra haladva Székely Bertalan: Tomori Anasztáz, Arany János és Roskovits Ignác; Madách Imre portréja; alsó sorban balról jobbra haladva Zilzer Antal: Szigligeti Ede, Abonyi Lajos; báró Jósika Miklós egyelőre ismeretlen festője; Ipolyi Arnold arcképe. A legfelső, alig látható sorban balról jobbra haladva a második kép, az ingnyak képében való elhelyezésének aránya miatt valójában Székely Bertalan Kisfaludy Károly portréja.

⁵ Kékyl Lajos: *A százéves Kisfaludy Társaság (1836–1936)*. Franklin, Budapest, 1936. 24–26. A Társaság történetének és gyűjteményének újabb, rövid összefoglalására lásd Mátai Béla: *A Kisfaludy Társaság gyűjteménye. A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei* i. m. 48–52.

⁶ Kékyl i. m. 30.

⁷ Kékyl i. m. 32. (A tanulmányban a 19. századi ideteket az eredeti írásmóddal közlöm. B. É.)

sület, amely immár a magyar irodalom iránýtűzét tűzte céljává, lassan anyagilag is megerősödött. 1869-ben Toldy Ferenc felhívást intézett a magyar hölgyekhez, hogy „életük legszebb percében” áldozzanak a magyar irodalomnak, és menyasszonyi túpénzüket – mint „Kisfaludy-filletteket” – ajánlják fel az irodalom pártjára. A túpénz a 19. században az egyetlen olyan összeg volt, amely felett a nők önállóan rendelkezhetek, és a lehetősebb nőközöntség számára az egyetlen támogatás a nyilvánosság szférájába való belépés (korlátozott) lehetőségét jelentette (az adományozó hölgyek nevét a közgyűléseken felolvasták, és köszönőlevelet is kaptak): a kiegyezés előtt a nemzeti kultúra anyagi támogatása a nőktől elvárt hűbért, patrióta magatartás megnyilvánulása volt. Bár a Társaság a nők adományait, illetve a nyilvános közgyűléseken való részvételüket szívesen fogadta, őket a férfiak ügyének számító irodalomban aktív szerephez nem engedte.¹⁰ A kor másik jelentős, a fiatalokat és egy kevésbé konzervatív irányvonalat képviselő, ellenártsulatként is felfogható Petőfi Társaság már megalapítása után egy évvel, 1877-ben felvette tagjai közé az író Majthényi Flórárt (1835–1915).¹¹

Így a magyar irodalom jeleseit, illetve pártolói tömörítő Társulat egy olyan közhasznú egyesületnek számított, amely tevékenységével a nemzeti irodalom felvirágoztatását célozta. Bár eredetileg az emléktámasztás céljával jött létre, alapító tagjai a korabeli hazai írók és költők, valamint az olvasóközönység (vezetése) felé fordultak. A pártoló tagság kiszélesedésével, az alapítók nemzedékének letűnésével és egy újabb irodalmár-generáció helyfoglalásával az eszmék is megváltoztak. A kortárs irodalom iránýtűzésében egyre inkább felértékelődött a nemzeti hagyomány kijelölése, és az alapítók generációjához való visszatérésnek a Társaság korai, emléktámasztási funkciójával való összekapcsolódása az arcképcsarnok alakításában manifesztálódott. Az első képek megrendelése a korabeli egyleti portrék népszerűségének köszönheti létét: az elsősorban nem írók vagy költők kultuszának ápolását célozta, hanem, mint más civil szerveződések esetében, mecénásainak, alapítóinak, elnökeinek és tagjainak az egyletért – jelen esetben a Társaságért – foly-

tarított kiemelkedő tevékenységükért járó köszöneményírvánítás és tiszteltetés kifejezésére szolgált, annak ellenére, hogy a tevékenység maga a magyar irodalom egészére, a közösségszinten túl a nemzetre ható jelentőséggel bírt. A Társaság a portrégalériát alkalmathoz kötődően, több-kévesebb rendszerességgel bővíttette mintegy tizenöt éven keresztül, és az alapítók első generációjának kihalásával vetődött fel annak program-szerű alakítása és fejlesztése, a nyolcvanas évek végétől kezdve. Ezek a megrendelések azonban már – az egyesület tagjaiból álló – magyar irodalom jeleseknek az arcképcsarnokát építették, ami a nemzeti eszmének az egyesület, a Társaság általi kisajátításaként is értékelhető.

Kisfaludy emlékének ápolása nemcsak irodalmi munkásságának kiadását, szobrának felállítását vagy a rá vonatkozó ereklyék őrzését jelentette, hanem a művész festményeinek (adományok révén való) gyűjtését is. Részben emiatt is, a Társaság szabályzata a művészek többi ágának pártolását is kimondta, és a tagok között olyan, a képzőművészetekkel foglalkozó kiváló férfiak is megtalálhatók, mint Henszlmann Imre (1813–1888, 1843-tól tag), Pulszky Ferenc (1814–1897, 1847-től tag), az esztéta Greguss Ágost (1825–1882, 1860-tól tag), valamint a tájképfestő és művészeti kritikus Keleti Gusztáv (1834–1902, 1867-től tag), akik a felolvasásaikon túl a felmerülő képzőművészeti ügyekkel foglalkozó bizottságok munkájában is részt vettek. Joggal feltehető, hogy Keleti Gusztáv javaslatára – aki Székelyt hazatelepítéséről fogva önzetlenül pártfogolta – kapta a festő, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint vita nélkül, első megbízatását. A megelégedéssel fogadott első portré az újabbak mintegy automatikusan követék, amit elősegíthetett az is, hogy a tagok felismerék egy méretében, kivitelezésében és kompozíciójában egységes, összehangolt arcképeggyűttes előnyeit. Ugyanakkor Székely is számíthatott arra, hogy több portré elkészítésével is megbízhatják a későbbiekben, ezért már kezdetől fogva egy egységes képeggyűttes kialakításának gondolata vezérelhetette.

¹⁰ Az egyik legnagyobb (női) hagyatékon, a női életrajza, illetve vígjátékai körül Lukács Krisztina-féle pályadijat évtizedekig nem osztották ki (a fel nem használt utódiakat az egyleti vagyonába olvasztották), és nőírókat sem fogadtak sorait közé.

¹¹ N. m.: „A Petőfi-társaság első gyűlése”. *Vasárnapi Ujság* 1877. január 7. 24. évf. 1. sz. 10.

A KISFALUDY TÁRSASÁG ARCKÉPCSARNOKA A HETVENES ÉVEK

Rövid egymásutánban, Székely Bertalan három festményt készített a Kisfaludy Társaság számára, amely mindaddig szinte csak Kisfaludy Károlyról bírt festményekkel. 1870. október végén a közgyűlés az egyesület kiemelkedő mecénása, Tomori Anasztáz (1823–1894) portréjának megfestetése mellett döntött, amelyet, a jegyzőkönyvek alapján, hezitalás nélkül Székely Bertalannal kívántak kivitelezetni.¹²

Tomori (Tomory) Anasztáz – eredeti nevén Theodorovits – elmagyarosodott szerb családból származott. A szerény anyagi háttérrel rendelkező fiú mérnök lett; az ötvenes években matematikai és „társadalmi irányú” cikkeket publikált. 1853-ban a nagykorúsi gimnáziumban lett matematikatanár, és itt ismerkedett meg, illetve került barátságba Arany Jánossal (1817–1882), akinek a hatására az irodalom felé fordult. Alig egyévnyi tanítás után hatalmas örökség birtokába jutott, és vagyonából évtizedeken keresztül – ha nem is mindig a legszívesebben – kulturális intézményeket támogatott, műalkotások elkészítését finanszírozta. Mecénatúrája közül kiemelkedik 1858 óta dédelgetett tervének valóra váltása: Shakespeare összes műveinek magyar nyelvű kiadása.¹³ Arany átlátta, hogy Tomori önmagában nem képes a feladatot színvonalasan végigvinni, és meggyőzte a mecénást, az éppen a vezetése alatt újjászerveződő Kisfaludy Társaság keretei között ment végbe a fordítások szakmai ellenőrzése és a kiadás szervezése. Tomori több mint tíz évben keresztül finanszírozta bőkezűen a húszkötetes kiadvány megje-

¹² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kéziratár (a továbbiakban: MTA KK) MS5771.

A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1870. október 26.

¹³ Kékly i. m. 110.

lentetését (egy kötet az író életrajzát és értékelését tartalmazta), a befolyó jövedelmeket az egyesület pénztárába forgatva vissza. Az utolsó kötetekhez közeledve, mindez „oly érdemfelmé vált”, mely neve emlékét fen fogja tartani; oly érdelemmé, mely a Kisfaludy-Társaságban egyszerűsmind azt az óhajt költötte, hogy kebelében a száraz név emléke mellől élő képi mását is őrizhesse.¹⁴ Így Tomori Anasztáz tagról, elsőként a Társaság fennállása alatt, a köszönet- és tiszteletnyilvánítás szándékával még életében arcképet festettek, és annak a nyilvános havi ülések termében – az Akadémia épületének egyik szobájában – való kiállításáról is határozat született.

A Tomori Anasztázról fennmaradt néhány litográfált arcképen, illetve fotográfian egy harmincas-negyvenes évében járó sötét hajú és szemű férfi látható¹⁵ – és ezekkel a képekkel egyező életkorban, sőt tartásban ábrázolta őt Székely a Kisfaludy Társaság számára készült festményén is.¹⁶ Annak ellenére, hogy minden valószínűség szerint „természet után” készült az arckép, Székely az ekkor közel ötvenéves, már öszülő férfiről egy korábbi életkorát idéző, bizonyos értelemben idealizált festményt készített. Tomori kontrasztos

Székely Bertalan:
Tomori Anasztáz arcképe

¹⁴ A Kisfaludy Társaság Évkönyve (a továbbiakban: Évkönyv) 1870/71. 16. Kékly i. m. 116.

¹⁵ Tomori Anasztáz néhány arcképet lásd (a teljesség igénye nélkül): *Literatúra* 1928. február. III. évf. 2. sz. 59; *Vasárnapi Ujság* 1894. október 21. 41. évf. 42. sz. 665. Egy portréfotográfiájára lásd a kiállítási művek jegyzékének 7. tételét. Az ötvenes-hatvanas években járó férfiről: *Uj Idők* 1944. 11. 195.

¹⁶ Lásd a kiállított művek jegyzékének 1. tételét. A képet Székely műveként azonosítva reprodukálják is a Társaság százéves fennállása alkalmából: Kékly i. m. 121.

beállítás – restének és tekintetének enyhén ellenétes irányba fordításával – némiképpen ellensúlyozta a pillantásával elforduló férfi zárkózottságát. A sötétbarna hajú és szemű férfi magyaros ruházata fekete, a háttér mély, vörösesbarna, és ezekből a sötét tónusokból emelkedik ki a hófehér ingnyak és a megvilágított arc, a bőr érzéketlenül kidolgozott, árnyalt felületével, a szakáll végein megcsillanó, deressedést idéző fényel. A kép sötét tónusát, visszafogott hangulatát a háttér, a hajzat és a ruházat pasztózusan kivitelezett textúrája oldotta kissé.

Az iratanyag szerint a kép megfestetését a titkári feladatokat betöltő Greguss Ágost intézte: ő lépett kapcsolatba Székellyel. Bő két hónap eltelével, 1871 januárjában a portré már elkészült, így a Kisfaludy Társaság „óhajjal teljesült”, sőt „Székely Bertalan festésünk a földalot mestertől megoldotta”.¹⁷ Egy újsághír arról is tudósított, hogy a gazdag, ámdé szerényen fellépő mecénás úgy nyilatkozott „hogy nem szeretném, ha addig helyeznék be arcképét a terembe, míg elébb a Kisfaludy Károlyé ott nem lesz. Ez utóbbit is Székely festi.”¹⁸ Tomori megjegyzése valójában a Társaság 1870. októberi határozatát visszhangozta. Ugyanis rögtön azután, hogy „a nemeslelkű Tomory Anasztasi, kinek a magyar Shakespeare-kiadást köszönjük, a Társaság leleszteni s arcképét természetben felfüggeszteni határozta, arról is szó esett, hogy „a teremben nem hiányozhatik annak arcképe sem, kinek nevét a Társaság viseli”.¹⁹ Azonban annak ellenére, hogy „egyszersmind Kisfaludy Károly arcképének” megfestése felől is döntöttek, „megbízván a titkár, hogy e tekintetben Székely Bertalan festésszel értékezzék s a legközelebbi ülésben jelentést adjon”,²⁰ mégsem a költő arcképe következett a sorban. Egy közelgő évforduló a Társaság egy újabb élő tagjának lefestését tette szükségessé, háttérbe szorítva a névadó arcképének készítését. A magyarországi német családból származó, orvostudományi végzettségű férfi, Kisfaludy Károly barátja, az *Athenaeum* szerkesztője, az Auróra-kör tagja, a magyar irodalom egyetemi tanára és a Társaság létrehozója, kezdetben annak igazgatója, majd 1860-tól másodelnöke, a ma leg-

inkább irodalomtörténészként – sőt a magyar irodalomtörténet megalapítójaként – ismert Toldy Ferenc ötvenéves írói jubileuma közeledésének alkalmából Szász Károly (1829–1905, költő, író, 1880-tól a Társaság másodelnöke) 1871 elején, amikor húsz egyleti tag „Ipolyi Arnold lakásán összegyűlekezének tanakodni, miképen lenne Toldy Ferenc írósságának félszázados fordulója méltólag” megtartandó, egy reprezentatív ünnepély megrendezését indítványozta. Ennek keretében az egylet tagjai nemcsak egy aranytollat és egy emlékérmét kívántak átnyújtani Toldynak, hanem azt is határozatba foglalták, hogy „festessék le az ünnepelt arcképét a Társaság terme számára.”²¹ Miután ezt az indítványt is „nagy lelkesedéssel és egyhangúlag” elfogadták, a „résztvevő kivitel előkészítésére Ipolyi Arnold, Szász Károly tagokból s a titkárból [Greguss Ágost] álló bizottság nevezetett ki.”²² Ügyintézésüknek köszönhetően, „az arckép elkészítésével Székely Bertalan pesti, az érdemével Radnitsky Károly [1818–1901] bécsi műtanár volt megbízva, s mindkettő jeles művet alkotott. [...] Az arany toll Laky Adolf [1829–1910] pesti örvös” kezét dicsérte.²³

A Társaság azonban nem önerőből kívánta finanszírozni az alapítója, igazgatója és másodelnöke tiszteletére rendezett ünnepség költségét – beleértve a saját természetén elhelyezendő portré megfestetését is –, hanem „aláírás útján fedezni; minthogy pedig olyan férfi megfizetésére forog fen, ki nem csupán a Kisfaludy Társaság dicsősége, hanem a kit az egész ország vall büszkén a magáénak, a [tagok] az ünnepélyt is országossá ohajtották tenni az által, hogy a benne való részvételre mindenki-nek módot nyujtanak”.²⁴ A felajánlások révén a megemlékezés költségeit bőven fedező pénz gyűlt össze.

Egy beszámoló szerint, az 1871. november 12-én megtartott évfordulón „a teremnek az ünnepélyrendező Kisfaludy Társaság, valamint a M. Akadémia tagjai, a küldöttségek és külön meghívott vendégek száma fentartott emelvényes részében három asztal volt fölállítva, egyik az elnökségnek, a középső Toldynak, a harmadik az előadóknak, s ez utóbbin voltak elhelyezve az ünnepeltnek árandandó tárgyak, ugyanint az arany toll, az arany érem, a magyar irónók babékoszorúja és Szepesi

¹⁷ *Értelpek* 1870/71. 16. A hír a magyar napilapok is lehozták. *Fővárosi Lapok* 1871. január 27. 8. évf. 22. sz. 105. Hasonlóan: *Pesti Napló* 1871. február 13. esti 35 sz. Illerwe: *Reform* 1871. február 14. 2. évf. 45. sz.

¹⁸ *Fővárosi Lapok* 1871. január 27. 8. évf. 22. sz. 105.

¹⁹ MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1870. október 26.

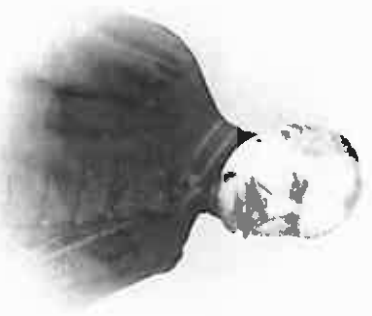
²⁰ Uo.

²¹ *Értelpek* 1871/72. 3. MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei 1871. március 1.

²² *Értelpek* 1871/72. 5. Kéty i. m. 150. Az éremre vonatkozóan lásd a kiállított művek jegyzékének 14. tételét.

²³ *Értelpek* 1871/72. 4.

Imre ódjája. Ugyanezen rész háttérében, izléssel rendezett redőzött köze-
pet, alul eleven növényekkel szegélyezve, fön habérkoszorúval Toldy
olajfestményű mellképe függött”.²⁴ Az ünnepélyt a történésez Horváth
Mihály (1809–1878, 1868-tól tag) beszéde nyitotta meg, amelynek el-
hangzása után egy kisebb kiállítás vezetett be Toldyt az ünnepi kö-
rbe – a bevonulás alatt a „pesti kegyes tanítórendi nagygyűmäsium ifi-
júságának énekkará” Szepesi ódjáját adta elő.

Schrecker Ignác:
Toldy Ferenc arcképe

Ezt követően Horváth, majd Greguss Ágost is üdvözölte az ünnepelert, „s átnyújtá neki az arany tollat meg a többi emléktárgyat”,²⁵ utalva többek közt Toldy portréjára is: „a fes-
tész vászonra bűvölve hozta ide képedet, hogy ezen-
túl a te Kisfaludy-Társaságod természet-
szesítse”.²⁶ Válasszképpen Toldy is kisebb be-
szédet tartott, amelyet Szász Károly alkalmi köl-
leményének felolvasása, valamint újabb dalok követek, és ezeket rekesztették be az év-
fordulón elnökölő Horváth Mihály zárszavai. Miután a „közönség emelkedett hangulatban szétoszlék”,²⁷ még százötven terítékű lakoma kö-
vetkezett Frohner vendéglőjében, este pe-
dig az ifjúság ötszáz fátyla világánál tisztel-
gett az ünnepelt lakása előtt”.²⁸

Székelly festményén az akkor a hatvanas
évei közepén járó férfi korát meghazudtoló
fiatalsággal és frissességgel, derűsen és tette-
re készen tekint a távolba.²⁹ Annak ellenére,
hogy Székelly feltehetően személyesen is talál-
kozott Toldyval és a művet „természet után” készíthette,
más, közel egyidejű festményekkel, fotográfákkal és fametszetekkel
összegezve látható, hogy jócskán idealizálva ábrázolta az
idősebb korban meglehetősen korpulens és keményebb
arcvonásokkal bíró Toldyt; a tartás, az arcki-

²⁴ Értelpek 1871/72. 17.
²⁵ Értelpek 1871/72. 21.
²⁶ Értelpek 1871/72. 47.
²⁷ Értelpek 1871/72. 22.
²⁸ Lásd a kiállított művek jegyzékének 2. táblát. A képet Székelly Bertalan műveként reprodukál-
ták is: Kékly I. m. 27.

fejezés és a beállítás tekintetében egy az íróról 1868-ban készült fotográ-
fián látható állaport idézve fel.³⁰ A kép Tomori arcképéhez tökéle-
sen illeszkedett: mérete, sötét háttér és a fekete ruházat azzal megegye-
zett; az öszölő férfi kontrasztos beállítás, derűs hangulata pedig mint-
egy ellentétet adta Tomoriénak. Ezzel a tükrözésszerű megoldással Szé-
kelly a két egymás mellé függesztendő képen elkerülhette a monotonitást.

A Társulat tagjai elégedettek voltak a művekkel: azon túl,
hogy „kirünő sikerrel” alkotta meg Tomori arcképét, a Toldy-
ról készített, idealizált portréval „Székelly Bertalan [...] jeles mű-
vet alkotott. Az olaj festmény életnagyságú mellkép, Toldy vonásait hiven és nemesen tükröz”.³¹ Az ünnepség után Toldy arcképét, Tomoriéval együtt, az egyet-
termében is kiállíthaták: ugyanez év november 29-én je-
lentette be hivatalosan Greguss Ágost titkár a két mű elkészü-
lését, valamint azt, hogy azok „a Társaság határozatához ké-
pest, már fel vannak függesztve a terem-
ben,” és végre úgy tűnt, „hogy kevés idő alatt Kisfaludy Károlyé is el lesz készölve.”³²

A névadó portréját, mivel az külön megemlékezéshez vagy ünnepeléshez nem kötődött, Székelly különösebb visszhang nélkül fes-

Székelly Bertalan:
Toldy Ferenc arcképe

²⁹ Toldy Ferenc arcképeire lásd (a teljesség igénye nélkül): Vasárnapi Ujság 1859. január 23. 6. évf. 4. sz. 37; Vasárnapi Ujság 1871. november 12. 18. évf. 46. sz. 573; Vasárnapi Ujság 1875. decem-
ber 19. 22. évf. 51. sz. 823; Vasárnapi Ujság 1898. október 16. 45. évf. 42. sz. 726; Vasárnapi Ujság 1905. október 29. 52. évf. 44. sz. 701. 702. kiadásban: „1868. évi fénykép után”. Egy le-
tehetően Kovács Mihály által festett arcképe: MTA MCy leltári szám: 32. Egy portréfotográ-
fiájára lásd a kiállított művek jegyzékének 8. táblát.

³⁰ Értelpek 1871/72. 5.

³¹ MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1871. november 29.

ette meg. Egy 1872-es híradás csak arról tudósított, hogy a februári közgyűlésen összesereglett egyleri tagok, valamint a hallgatóság már együtt szemlélhette „a Társaság által megrendelt három arcképet, t. i. Kisfaludy Károlyt, Toldy Ferenczét s Tomory Anasztázt, melyek immár a gyűlési tennet ékesítik”.¹² Kisfaludy portréjára azonban későbbi közgyűléseken, különböző heszédekben többször reflektáltak: például Beöthy Zsolt (1848–1922) tírkár 1880. november 21-i jelenésében az író teszi jelenléteként értelmezte a művet.¹³

Ismeretlen festő műve után Pecz Henrik:
Kisfaludy Károly arcképe

az 1830-as években, tehát már Kisfaludy halála után készülhetett (a művet metszetként is sokszorosították).¹⁴ Ezt a művet másolhatta és ideail-

Beöthy Zsolt (1848–1922) tírkár 1880. november 21-i jelenésében az író teszi jelenléteként értelmezte a művet.¹³

Székelynak tehát, miután a Társaság két élő tagjáról, őket kissé megfiatalító és idealizáló portrét alkotott, egy már korábban elhalálozott művésztől, az egylet névadójáról kellett arcképet festenie. A 17. és 18. században is élő gyakorlatnak megfelelően, egy, a portrészemélyről még életében készült festményt (vagy metszetet) választott – vagy ő, vagy mint valószínűbb, a Társulat egy megbízott tagja – előképül, és annak alapján készítette el művét. Jelen esetben Kisfaludy „hiteles” arcképének alapja az a festmény lehetett, amelyet Toldy Ferenc ajándékozott az Akadémiának, és feltehetően

¹² MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyve, 1872. február 28. Kékny Lajos is Székelyt tünteti fel Kisfaludy Károly portréjának készítőjeként. Kékny i. m. 149.

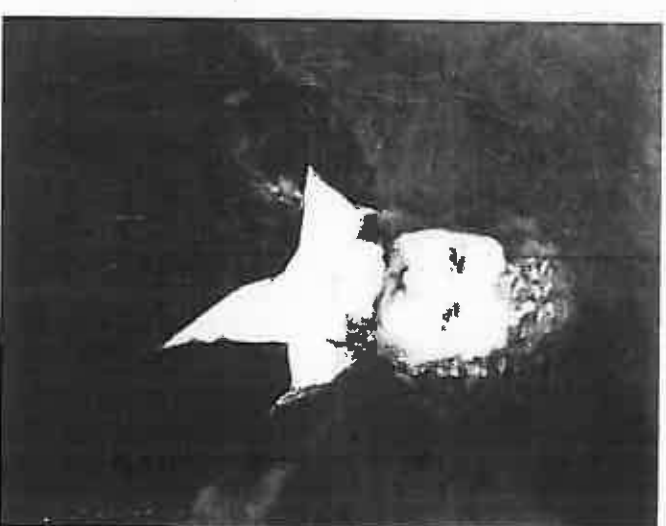
¹³ „Mert a kegyelelnek minden nyilvánulása, melylyel irodalmunk kuszorúsát folkesse, ki e képről tekint reánk, úgy szívtán gyermeki kezelesége Társaságunknak”. *Erdők* 1880/81. 18.

¹⁴ Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteménye, leltári száma: 7. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Kár. 18b. A metszetre látsz a kiállítási művek jegyzékének 9. tételeit.

zállhatta Székely: megratotta a kihajtott gallérú, nyitott inget és a szőrmeszegélyes köpönyeg, de kissé elvékonyította a széles arccsontot, illetve az előző kontrasztos képeihez igazította a testtartást, továbbá a tekintetet a nézőről a távolba irányította.¹⁵ Annak ellenére, hogy Székely méreterében, beállításában, megvilágításban és színvilágában a Kisfaludy Társaság számára alkotott előző két képéhez hasonló portrét festett, az arc modellálása Tomorieről eltérően kevésbé plasztikus, és a mű textúrája – különösen az arcbőr – a Toldyról alkotott arcképen láthatóhoz hasonló, bársonyosabb, elmosódottabb felületet képez.

A közel egy időben készült három mellképen végigtekintve összekomponáltságuk szembetűnő. Kétoldala Tomori és Toldy, középre Kisfaludy arcképet helyezve – bár nem tudni, hogy valóban ebben az elrendezésben függesztették-e ki azokat –, a kisé ellentétesen elforgatott testtartások és tekintetek révén Székely elkerülte a monotonitást, és a kialakuló ritmus által összekapcsolt három arckép – Kisfaludy festményeivel együtt – a Társulat termének megfelelő díszítését adta. Az egységesen sötét háttér, a képér alsó részét szinte teljesen kitöltő erőteljes mellkasok és vállak, a jól megvilágított arcok a tudósportrék távolról sem dekoratív műfajának szerencsés megoldásaiként értékelhetők.

Annak ellenére, hogy a portrészemélyek és a megbízatás jellege a korabeli egyleri megrendelések műfajához volt hasonló, a Székely által a Kisfaludy Társaság számára a tiszteletadás és köszönetnyilvánítás

Székely Bertalan:
Kisfaludy Károly arcképe

¹⁵ Látsz a kiállított művek jegyzékének 3. tétele. *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Kár. 18a.

céljával, jobbbára élő személyekről készített, idealizáló portrék, az azokon felelevenített képi tradíció a *virtu illustres* sorozatokhoz visszanyúló, már elhalálozott tudós-, illetve irodalmárpórtrekat idézte, amelyek az elforduló tekintetek egy másfajta, szellemi közegbe való elárkózást, az evilágiasságról való eltávolodást jeleztek. Egy távoli példa lehet a hamburgi Johanneum arcképsorozata a 18. század elejétől, amely egyes képeinek méretét, kompozícióját és a portrészemélyek beállítását tekintve hasonló megoldást mutat.³⁶ A romanika zsenikultusza írók és képzőművészek arcmásainál ugyancsak a sötét háttérből kiemelkedő, erős fénnel megvilágított arccok megjelenítését választotta, a portrészemélyek tekintetét a nézőtől elfordítva, így utalva egy másik, szellemi valószínűsághoz való tartozásra, például Thomas Phillips (1770–1845) William Blake-ről (1757–1827), vagy Lord Byronról (1788–1824) alkotott portréin.³⁷

Bármennyire jelentéktelennek tűnhet is, érdemes kiemelni a megbízások céljának és a kivitelezés képi hagyományának diszcrepanciáját: a Kisfaludy Társaság tagjai – névadója, alapítója és mecénása – az egyesülettel való kapcsolatuk okán, kiemelkedő egyleti tevékenységükért részeseültek abban az elismerésben, hogy arcképeiket megfestették, miközben ugyanezen személyeknek ugyanezen tettei a nemzeti irodalom fejlesztését és támogatását is jelentették. A portrék által felelevenített képi hagyomány azonban nem a kisközösségek közvetlenebb ábrázolásához, hanem az egyesületi társulásokon túlmutató, nemzeti harokörű kiválóságok arcképeinek megörökítése felé mutatott. Bár a nemzeti és a civil szerveződés céljainak konvergálása, a tagokon – a portrészemélyeken – keresztüli áttedtettsége az egyleti portréfestészetet gyakran jellemzte, kezdetben a Társulat megbízásainak hangsúlyja az egyleti arcképcsarnok kialakítására esett. A portrészemélyekben és a művek kivitelezésében benne rejlő lehetőség – a magyar irodalom jelesének az arcképcsarnoka – programszerű kiépítése csak később, a nyolcvanas évek vége felé jelent meg, akkor, amikor az egyleti céljainak a nemzeti-vel való párhuzamosságát felváltotta a nemzetinek az egyleti általi meghatározása, az egyletivel való azonosítása.

³⁶ G. Walczak (szerk.): *Virtu Illustres. Geschichte und Restaurierung der barocken Porträtdieline in der Gelehrtenschule des Johanneums zu Hamburg*. Denkmaltopografie Hamburg, 1984, 5–15.

³⁷ A reprodukciókra és további példákra lásd: R. Holm (szerk.): *Romantics and Revolutionaries. Regency Portraits from the National Portrait Gallery*. London, NPG, London, 2002.

Ezt a jelentős átalakulást azonban más változások is megelőzték. Ezek egyike a hetvenes évek második felében jelent meg: az egyleti jeles kortárs, élő tagjainak közönségtér és ünneplését többé már nem kísérté portréjuk megfestetése és a teremben való kifüggesztése – ez a megítélés ezután már csak elhunyt vezetőik emlékének járt. A soron következő négy arcképet éppen elhalálozott tisztviselő egyleti tagoknak (elnököknek, másodelnököknek, titkároknak) szavazták meg. Bár nem minden esetben sikerült a portré a gyászünneplésre elkészíteni, hogy azt az elhunytat méltató beszéd elhangzásaikor leplezzék le, hosszabb-rövidebb késlekedés után a fotográfia (ritkábban, litográfia) után megfestett arcképeket kifüggesztették a Társaság termében. Annak ellenére, hogy az ekkor készült kommemoratív jellegű portrékon ábrázolt személyek többnyire a nemzeti irodalom, illetve esztétikarudomány számra tartott jelesei is voltak, a megbízásokkal elsősorban az egyleti – egyes esetekben jelentős adományt is tévő – kiemelkedő alapítóinak, elnökeinek, titkárainak kívántak emléket állítani.

Az egyesület 1866 óta működő elnökeinek, egyben a magyar regényírás kiemelkedő alakjának – a kiegyezést előkészítő politikusnak, publicistának és szerkesztőnek – báró Kemény Zsigmondnak (1814–1875) szinte Toldy Ferencével egyidejűleg bekövetkezett halálakor a közgyűlés egy egyéni indítvány javaslatára úgy határozott, hogy Kemény „arcképet pedig festessék le a Társaság terme számára”.³⁸ Feltehetően a korábbi portrék kivitelezésével való elégedettség eredményezte azt, hogy „b. Kemény Zsigmond arcképét a Társaság Székely Bertalan által óhajtja megfestetni, mint a ki a Társaság termében függő többi arcképet is festette”.³⁹ A munka előkészítésekképpen „az elnök [Lukács Mór] és Keleti Gusztáv tag megbízatnak, hogy az elhunytól megjelent legjobb arcképeket megszerezzék s magokat a művészettel érintkezésbe tegyék”.⁴⁰ Ez a megjegyzés rövidsége ellenére is fényt vet az elhalálozott egyleti tagokról megrendelt portrék készítésének gyakorlatára: a tagokról még életükben készült fényképek, kérajzok közül választották ki az előképként szolgálót – nem feltétlenül a legutolsót vagy a legjobbat, hanem a legjellemzőbbet –, és ezt egészítették ki az arc-, szem- és hajszínré vo-

³⁸ MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1875. december 29. 134.

³⁹ MTA KK MS5771. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1875. december 29. 135.

⁴⁰ Uo.

natkozó információk szóbeli közlése.⁴¹ A megoldandó feladat (vagy inkább, a művészi kihívás) valójában nem egy személy, hanem egy fénykép hű visszaadása volt, de oly módon, hogy az egy adott pillanatban rögzített (átmeneti és tűnékeny) külső valóságot a személyiség állandó vonásaival is felruházzák, azaz az arckép realitása mögött az ábrázolt egyfajta ideális valója tűnjön fel a vonások „híven és nemesen” tükrözése által.

A közgyűlési harározat ellenére sokáig nem történt előrelépés Kemény arcképének megfestetése ügyében. Aligha Székely vonakodott a fénykép után való festéstől, hiszen 1876-ra már több közéleti személyiségről készített azok elhunya után, fotográfia alapján portréit; inkább néhány társulati tag más művész megbízását támogathatta. Erre vall, hogy már az 1877 februárjában tartott emlékülést is Kemény egy Barabás Miklós (1810–1898) által festett arcképe előtt tartották (azt a művész egy saját litográfija után készítette)⁴² – a szokásos módon, a művet emelvényre téve, dús zöld növényzettel körbevéve, följe egy babékoszortú függeszere. Kézenfekvőnek látszott tehát, hogy erről a Keménycsalád megbízására Barabás által készített és az alkalomra kölcsönként képről rendelkezett egy másolatot.⁴³ Egy 1877 júniusában tartott zárt ülésen Pulszky Ferenc társulati tag úgy nyilatkozott, hogy „b. Kemény Zsigmond arcképe Barabás Miklósról sikerült mű, és óhajtanád, hogy a Társaság is Barabás Miklóssal festesse meg egykori elnöke arcképét”, és felszólalása döntőnek bizonyult. A Társaság megbízta „az elnökséget, hogy Barabás Miklóssal b. Kemény Zsigmond arcképének megfestése iránt alkut kössön, a díj maximumául 200 ft. állapítatván meg.”⁴⁴ Az 1878 januárjában elkészült és az egylet dísztermében kifüggesztett

mű” azonban, bár méretében a Székely által festett képekhez hasonló volt, azok egységes látványát megőrtte elérő kompozíciójával, a portrészemély oldalra fordított testtartásával; Székely pasztózus, gazdag textúrájú festésmódjával szemben pedig Barabás – a kórajzi előkép ellenére – egy fotográfikus-realista arcképet alkotott, amelyen az eddig elforduló tekintetű férfakkal ellentétben az író majdnem kiállított a nézőre.

A fotográfikus-realista ábrázolási módnak a Társulat arcképein való megjelenése miatt érdemes kitérni arra, hogy a fénykép utáni portréfestésnek korabeli, sokszor kétes megítélését a művésztörténet-írás is átvette: az eljárást kismesterek, középszerű alkotók gyakorlatával tette egyenlővé, és ha kiemelkedő művészek pályafutásában akadt rá példa, azok technikai virtuozitását dicsérette.⁴⁵ Újabb, a fényképezés és a festészet kapcsolatát vizsgáló megközelítések azonban hasonló tendenciák konvergálásáról beszélnek (például a fotográfikus-realistikus megjelenítés kapcsán),⁴⁶ és ezt támasztják alá más adatok is. Az egyleti mellképeknek sabort ára volt a 19. század második felében – a Társaság iratanyaga is arra mutat, hogy a kifizetések összegén nem változtatott sem a festő személye, sem az, hogy az arckép „természet után” vagy fotográfia, litográfia alapján készült, esetleg egy korábbi festmény másolat. Az első képeket nagyrészt a társulat reherősebb tagjai finanszírozták: külön összegeket utaltak át Székelynek az egyesület kasszáján keresztül. Báró Kemény Zsigmond küldött írltemény Tomori, feltehetően élet után készített arcképéért (de a 100 forinthoz az egyesület tagjai még ötvenet tettek), rögtön a mű elkészülte után;⁴⁷ Toldy Ferenc pedig (feltehetően

⁴¹ Egy elhunyt személyről még életében készült fotográfia alapján festeni portréit elterjedt társadalmi és művészeti gyakorlatnak számított – a kivételhez megférése azonban már a korban is sokszor iromkus volt. Egy 1878-ból származó publicistika szerint egy özevgy „fényképet” rendelte meg egy festőtől. Bihhez „átnyújtotta a holdogult fényképet és pontosan lerírá” őt. A fénykép és a haj, a szem színének „pontos lerírása” alapján a művész „hat hét alatt” festette meg a portréit, majd azt egy „emelvényen elakart kép” formájában állította az özevgy elé, amit telepleceret A „kép életű sége” helyett azonban az özevgy, a csatlant szerint, amant zokogott fel, hogy „Oh Máncza, Móritz, mennyire megfáradtál!” Vasárnapi Újság 1878. április 7. 24. évf. 14. sz. 225.

⁴² Barabás Miklós 1855-os litográfija Kemény Zsigmondról. Lásd: Számvald Gyula: *Arcképalbum. Mémeléklet a Hölgyfúthoz*. I. Pest, 1895. 27.

⁴³ N. n.: A Kisfaludy-társaság közgyűlése. *Vasárnapi Újság* 1877. február 18. 24. évf. 7. sz. 105, 108. 1877. július 1. 24. évf. 26. sz. 412. 1878. január 27. 25. évf. 4. sz. 59.

⁴⁴ MTA KK MS5772. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1877. június.

⁴⁵ MTA MGY Ieltári szám: 52.84. „A tükér jelenit hogy a társaság néhai elnöke, b. Kemény Zsigmond arcképe, Barabás Miklós által, elkészült, s immar a terem falát díszíti. Örvenderes nudo-másul szolgál.” MTA KK MS5772. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1878. január 30. fol. 22. „Kimmutatás a Kisfaludy Társaság 1878. évi pénztári forgalmáról. Kiadások. Kemény arcképe: 142 ft.” MTA KK MS 5772. fol. 71. „A kégyeleti gyakorlatlanunk it hon stinén több-szörös alkalom nyílt. [...] b. Kemény Zsigmond emlékéjével, Barabás Miklós festete arcképe-vel, gyűlésező termünket ékesítettük.” *Évtalok* 1877/78. 22.

⁴⁶ G. Cavalli Borkman (sneek): *Face to Face. Portraits from Five Centuries*. National Museum, Stockholm. 2001. 146–156.

⁴⁷ Lásd a tanulmányokat: *Eme neue Kunst! Eine undere Natur! Fotografie und Malerei im 19. Jahrhundert*. Hrsg. Ulrich Pohlmann. Kunsthalle der Hypo-Kulturstiftung, München, 2004.

⁴⁸ 1871. január 26. [A Kisfaludy Társaság] B. Kemény Zsigmond uralkánya alapján Székely Bertalanak tartozik: 100 forint. 154 forint.” MTA KK MS5740. A Kisfaludy Társaság iratanyaga. 1871. 10. A Kisfaludy Társaság folyó számadása a Magyar Földművelésügyi.

nem saját, hanem) Kisfaludy Károly egy korábbi festmény után másolt portréjért ugyancsak 100 forintot küldött, és ehhez az összeghez a Társulat még 30 forintot tett 1872 februárjában.⁴⁹ (Toldy arcképét, erre más esetekben is van példa, egy magánszemély fizethette ki közvetlenül Székelynek.) Barabásnak a saját kőrajza után kivitelezett portréért az egyesület 142 forintot fizetett.⁵⁰ Székely pedig, a Társaság számára fotográfia alapján festett és a következőkben tárgyalásra kerülő három arcképért ugyancsak 150-150 forintnyi díjazásban részesült. (Ezekhez az összegekhez adódott hozzá a keretezertes általában külön felszámolt, 10-12 forintnyi összege.)

A KISFALUDY TÁRSASÁG ARCKÉPCSARNOKA

A NYOLCVANAS ÉVEK

A Kisfaludy Társaság Székely által megkezdett arcképcsarnokának kommemoratív iránya a nyolcvanas évek elejére megszilárdult. A következő három portré kivitelezésének módját is az új megrendelések megváltozott körülményeivel való igazodás befolyásolta. A képeknek már nem élő személyeket (vagy róluk készült festményeket), hanem fotográfákat kellett „híven és nemesen tükröznie”, és egy olyan együtreshoz kellett igazodniuk, amelybe már Barabás Kemény Zsigmondról festett, világosabb hátterű és eltérő beállítású arcképe is beletartozott. A tagokra való megemlékezés más megnyilvánulási is megjelentek: ezek közé tartozott Szinyei József (1830–1913) bibliográfus felajánlásának, a Társaság elhunyt tagjai partecéduláiból álló gyűjteményének elfogadása 1884 februárjában,⁵¹ vagy – a még korábban – a köszönetnyilvánítás céljával készült portrék funkcióváltása: azoknak a megemlékezésre való felhasználása. Tomori elhunytja után az emlékbeszédet Székely által festett arcképénél tartották 1894-ben. Vadnai Károly Tomori társulati működését emelvényre állított mellképe előtt méltatta, és ekkor már fel-

tehetően kevesen emlékeztek arra, hogy a mecénás portréja nyitotta meg az egylet arcképcsarnokát⁵² – bár „kitűnően sikerült arcképét, Székely Bertalan mesterművét”, nem gyakran, de még évtizedekkel később, 1944-ben is emlegették.⁵³

A megemlékezés megövekedett szerepének köszönhetően, amikor a Társaság egyik kiemelkedő tagja, 1876 és 1879 között elnöke, tehető feleségétől örökölt vagyonának nagy részét az egyesületre hagyományozó Lukács Mór (1812–1881) elhunyt – ő eredetileg műfordító és reformpolitikus volt, de meglehetősen renthagyó életpályát futott be, a közéleti karrier helyett többször a magánéletbe való visszahúzódást, családjára beteg nőtagjainak ápolását választotta, a művészetek iránti vonalmát pedig a Képzőművészeti Társulat egyik megalapítójaként való szereplése is kifejezi –, az új elnök, Gyulai Pál (1826–1909) indítványára az egyesület portréja megfestetése mellett döntött, és erre a célra 250 forintnyi rendkívüli kiadást is betervezett.⁵⁴ A kép kivitelezésével kapcsolatos teendők elvégzésére ismét egy „az elnökségből és Keleti Gusztáv r. tagból álló” bizottságot állítottak fel.⁵⁵ A portré leleplezése az egykori elnök 1883 februárjára tervezett emlékműnépélye programjába tartozott, és az az alkalom előtt néhány héttel készült el a festést intéző bizottsági tag, Keleti Gusztáv egy 1883. január 23-ra keltzett levele alapján.⁵⁶ Beöthy Zsolt társulati tükör a néhány nappal később tartott havi közgyűlésen már arról számolhatott be, hogy „Székely Bertalan festő elkészíté Lukács Moricz, volt társasági elnök arcképét,” egyben az összegyűlteknak bemutatta a képet, amely a megemlékezést követően „a Kisfaludy-teremben fog felállítani.”⁵⁷ Ezt megelőzően, a Lukács Mór tevékenységére való visszaemlékezésor Szász Károly az általa felvázolt „szellemi” portrét Székely művével hasonlította össze: „Vajha mint testi alakodat s arcod vonásait lefestettük termünk számára: ily hű képben örizhennék nemesebb valód, lelked, elméd, szíved vonásait is! konkr festő fogott hozzá, de a színeket szíved melegéből vette.”⁵⁸

⁴⁹ Életpok 1894/95. 182.

⁵⁰ Uj Idők 1944. augusztus 26. II. 50. évf. 34. sz. 196.

⁵¹ Életpok 1881/82. 64.

⁵² Életpok 1881/82. 65.

⁵³ MTA KK MS5742/7/1883. A Kisfaludy Társaság iratanyag. Keleti Gusztáv levele. 1883. január 23.

⁵⁴ Életpok 1882/83. 54.

⁵⁵ Életpok 1882/83. 355.

⁴⁹ „1872. február 20. [A Kisfaludy Társaság] Toldy Ferenc utalványa alapján Székely Bertalanak tartozik: 100 forint. 130 forint fizetve.” MTA KK MS5740. A Kisfaludy Társaság iratanyag. 1872. 10. A Kisfaludy Társaság folyó számadása a Magyar Földhivatalintézetnél.

⁵⁰ Életpok 1879/80. 27.

⁵¹ MTA KK MS5729. Kisfaludy Társaság iktatókönyvei. 1884. február. 16. 32. tétel.

Lukács Mór, „hű képe”⁵⁵ Székely ma ismert fotográfia után festett arcképeinek egyik kiemelkedő példája. Bár az előképi szolgálat, Lukácsról még éretti férfikorában készült fényképet⁵⁶ követő beállítás Székely előző társulati portréhoz képest merevebb: mind a test, mind a fej egy irányba fordult, a tekintet pedig elsiklott a néző mellett a távoli ismerlent firkészve. A kép a melankóliára hajlamos és felesége elvesztése után mély depresszióba eső Lukács gazdag

textúrájú, megkapó arcképe; nemcsak egy családi tragédiától sújtott, idősebb férfi reflexiója, hanem egy kritikus gondolkodó intellektuális arcképe is. A képet a festőtől átvévő Keleti joggal mondhatja, hogy „a Lukács-féle arckép elkészült. Én sikerültnek tartom, s reményem, hogy a társaság tagjai is olyanok fogják találni.”⁵⁶

Annak ellenére, hogy Lukács – felesége, Birly Krisztina után megörökölt – jelentős vagyont hagyott a már egy ideje amúgy is egyre tehetősebb Társaságra, és az egyesület a megrendelt portréra a költségvetésben külön összeget is elkülönített, a képért rokona, Lukács Antal utalt át 150 forintot az egyesület kasszájába már 1883 márciusában.⁵⁷ Dacára annak, hogy a kép elkészült és az érte járó fizetés be is folyt,⁵⁸ Székely még egy bő évig nem kapta meg a neki járó illetményt. A késedelem ellenére még két portrét festett az egyesület számára ez idő alatt.

Schnecker Lendac: Lukács Mór arcképe

⁵⁵ Lásd a kiállított művek jegyzékének 4. részét. A képet Székely Bertalan festményként reprodukálták is: Kély i. m. 151.
⁵⁶ Lukács Mór egy fametszetként sokszorosított fényképét lásd la teljesség igénye nélkül): Magyarországon és a Nyugatvilág 1876. február 13. 13. évf. 7. sz. 105. Valamint a kiállított művek jegyzékének 10. tétele.
⁵⁷ MTA KK MS742/7/1883. A Kisfaludy Társaság iratanyaga. Keleni Gusztáv levele. 1883. január 23.
⁵⁸ Mivel ez az összeg nem fedezte a keresetösszeget, Lukács költséget is, ezért a rokonnal továbbhi 13 forint befizetésére szólították fel. MTA KK MS5729. A Kisfaludy Társaság iktatókönyvei. 1883. 57 és 180. Évkönyv 1883/84. 65.
⁵⁹ Kiadás: Székely Bertalannak Lukács Mór arcképéért 162 ft. Évkönyv 1883/84. 65. „1883. február 12. Székely Bertalannak Lukács Mór arcképéért 162 ft.” MTA KK MS5765. A Kisfaludy Társaság iratanyaga. 1878-tól kezdve.

A Társaság pályázatára Az elvesztett alkotmány című művet benyújtó, a Társaság felfedeztetje, 1848-tól fogva annak tagja, később titkára, kései balladát a nyilvános üléseken a nagyközönség elé bocsátó költő, Arany János 1882 októberében hunyt el, a sokáig a titkári, majd rövid ideig a másodelnöki pozíció is betöltő, eszteré, Greguss Ágost pedig – aki egyébként költeményeket is publikált és a Társulat Shakespeare-kiadásába több művet fordított, sőt,

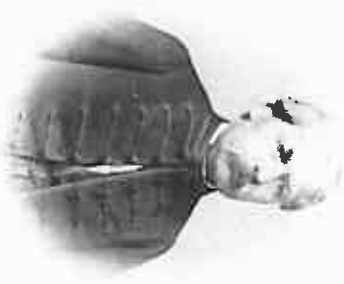

Székely Bertalan: Lukács Mór arcképe

Az Arany-portré ügyét csak az 1883. október 28-ra kitűzött emlékülés előtt bő egy hónappal vették újra elő: ekkor léptek kapcsolatba Székelyvel is.⁵⁹ A kép elkészítésének tárgyában kétszer ment le a festőnek, ami azért felkűnő, mert az egyet iktatókönyvei alapján az arcképek készítésével kapcsolatban titkán, és akkor is keveset levelleztek (mivel azt általában egy kinevezett bi-

⁵⁹ Évkönyv 1882/83. 50. 53. Kély i. m. 172.
⁶⁰ Hivatkozott Arany János arcképének elkészítése tárgyában. Szep. 22. Székely Bertalannak, Budapest. (október 28-i emlékülés). MTA KK MS5729. A Kisfaludy Társaság iktatókönyvei. 1883. 121. tétel.

zottság szóban intézte). Joggal feltelezhető, Székely megbízásának bejárattatására ellenére, a festmények kivitelezését felügyelő bizottság felállításának hiányában problémák lehettek az arckép lesszállításával kapcsolatban, sőt talán az az Arany-megemlékezésére sem készült el (a programban nem esett szó leleplezésről, és az emlékbeszédet tartó Gyulai Pál sem utalt a műre).⁶⁶

ARANY JÁNOS

Schnecker Ignác:
Arany János arcképe

renc (1803–1876) és Eötvös József (1813–1871) portréját kisebb egy-
letek megrendelésére valóban kivitelezte, elképzelték, hogy Arany
Jánosról is készített – fénykép után – arcképet, amely esetleg tulajdoná-
ban maradt. (Mivel Székely magán-, illetve közmegrendelésre készített
férfi mellképeinek nagysága, néhány centiméter eltéréssel, megegyező,
a képet mérete alapján bele lehetett foglalni a sorozatba.)

A levelezés tanúsága szerint csak 1884 ja-
nuárjának elején jutott olyan stádiumba az ügy,
hogy Székely „választásra két Arany-arcképet”
küldött a Társaságnak.⁶⁷ Bármennyire is fur-
csa, nem két, Székely által felderített és meg-
felelőnek ítélt fotográfiaőr van szó – melyik
szolgáljon előképként –, hanem két festmény-
ről. Ezt egy újsághír is megerősíti, amely sze-
rint a Társaság az egyik januári közgyűlésén
bizottságot állított fel „Arany Jánosnak Szé-
kely Bertalan által festett arcképe megbírálá-
sára (mivel) a művész két arcképet festett”.⁶⁸

A két portréval járó szakszerűen és költséges
túlmunka értelmetlennek tűnhet – azonban
elképzelték, hogy Székelynek volt egy koráb-
ban elkészített műve a költőről. Ugyanis már
1865-ben „jelenb festésünk a múzeum kép-
csamokának” ellenszolgáltatás nélkül „Arany,
Deák, Eötvös” portréjának megfestését aján-
lotta fel.⁶⁹ Mivel néhány éven belül Deák Fe-
lora fel.⁷⁰

⁶⁶ Hivatalkból Kérés az Arany-arckép iránt. Okt. 22. Székely Bertalan, Bp.” MTA KK MS5729.
A Kisfaludy Társaság iktatókönyve. 1883. 141. tétel.

⁶⁷ MTA KK MS5729. A Kisfaludy Társaság iktatókönyve. 1884. 15. tétel.

⁶⁸ Vasárnapi Ujság 1884. január 27. 31. évf. 4. sz. 59.

⁶⁹ Főudvari Lapok 1865. június 25. 2. évf. 144. sz. 575.

A „két arckép” közötti választás rövid idő alatt megtörténhetett,
illetve, azzal párhuzamosan, Székely már Greguss Ágost portréját is be-
fejezte. 1884 februárjának végén ugyanis már a Lukács Mórictól, Arany
Jánosról és Greguss Ágosttól festett három arckép kifüggesztését sürgette
(nyilvánvalóan a januárban felállított bizottság tagjaként) Keleti, és
a művekért járó, a költségvetésben is előirányzott 452 forintos juttatást
1884. március 1-jén a Földhitelin-
tételben végre fel is vette a festő.⁷¹

Arany és Greguss fotográfia alap-
ján festett portréi párhuzamosan és
gyorsan készültek. Arany „két arcz-
képe” közül a Társaság bizottsága ál-
tal kiválasztott mű⁷² Simonyi Antal
fényképész (1821–1892) egy jól azo-
nosítható, a költőt ötvenéves korá-
ban ábrázoló 1867-es fotográfiáját
használta előképként.⁷³ A finom ár-
nyalatú archbör sima, fotografikus-
realista textúrákat kapott, és az elfordí-
tott, rövidülésben ábrázolt felsőtest
is a fényképet követte, így jelentő-
sen eltért a többi mellképen látható
beállításától, akárcsak azok háttér-
kialakításától – ez a kép ismét a ko-
rábbi, a Társaság megrendeléséről
független kivitelezését sugallhatja –,

Székely Bertalan:
Arany János arcképe

⁷¹ Bevételek s kiadás előirányzat 1884-re. Lukács Mórictól, Greguss Ágost arcképeiről
460 ft.” Évkönyv 1883/84. 67. Számadás 1884. január-december kiadás Székely Bertalanak
452 Ft. Évkönyv 1884/85. 41. MTA KK MS5765. A Kisfaludy Társaság iktatókönyve. Könyv.
1878-tól kezdve „1883. febr. 12. Székely Bertalanak Lukács Mórictól arcképért 162 ft. Kifü-
gése.” 1884. febr. 29. Székely B.-nak három arcképért 452 ft. Kifüggetése.”

⁷² Lásd a kiállított művek jegyzékének 5. tételét. A Magyar Tudományos Akadémia és a mű-
vészetek a XIX. században. Kat. 82. Székely Aranyról festett másik portréja feltehetően az a mű-
vete, amely 1932-ben Ernst Lajos (1872–1937) gyűjteményében volt (annak mérete, beállítá-
sai és stílusa is megegyeztek a Társaság számára készített korábbi portréival). A Magyar Nem-
zeti Múzeum kiállításai VII. Ernst Lajos magyar történelmi gyűjteménye. Budapest, 1932. VII. folyo-
sók, III. szakasz. 14. Reprodukcióját a XI. táblán (balról az első mű).

⁷³ A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században. Kat. 81. Az Arany Jánosról
idősebb korában készült fényképek is ezt a beállítást választották. Arany egy portréfotográfiájára
lásd a kiállított művek jegyzékének 11. tételét.

ellenben jobban illeszkedett a Barabás által festett Kemény-portréhoz. Greguss Ágostot Székely személyesen is jól ismerhette – a Kisfaludy Társaságnak készített első portrék megrendelését éppen az akkor a titkári posztot betöltő esztéta intézte. Ennek ellenére Greguss igényesen kivitelezett, de Arany Jánoséhoz hasonlóan sima, fotográfikus-realistikus faktúrájú portréja³¹ a megrendelés elvárásait követve egy jól meghatározható felvételt után készült, egy öt éret férfi korában ábrázoló és erősen rejtve fényképről, azt még a ruházat és a kissé zilált haj tekintetében is szorosan követve.³² Akárcsak a Lukácsról és az Aranyról készült kép esetében, Székely Greguss portréján is kissé megnyújtotta, elvékonyította az arcot, azonban az esztéta felsőtestének beállításával közeputat próbált találni a vállalival a képszeleket érintő Lukács, és az elforduló Arany között. Annak ellenére, hogy több különböző levélári, valamint publikált iratanyag, illetve a Társaság titkári szobájáról készült fénykép alapján Arany és Greguss arcképe jól azonosítható, valamint még 1936-ban is egybehangzóan Székelynek tulajdonították a szerzőséget,³³ a művek a kompozíció, a beállítás, a háttér és a textúra tekintetében eltérnek a festő előző portréitól, különösen az Aranyról festett arckép, míg Greguss portréján a háttér színezete és textúrája a korábbi képekkel tart rokonságot.

A hervenes évek közepe után a Társulat élő tagjainak köszönetét már nem kísérté arcképük megfestetése. A társasági terem falaira csak az egyesület elhunyt elnökeinek fotográfia után készült arcmásai kerülhettek, és ez a tiszteletet és kegyeletet kifejező, emlékkünnepélyekkel egybekötött portréfestetés a kommemoráció más formáival együtt lassan átváltozott a Kisfaludy Társaság arcképcsarnokáé, annak szerepét és funkcióját. Az egyesületet alapítók kihalása után a helyükre lépő új generáció nemcsak egy hagyomány folytatását látta a korábbi elnökökre való méltó megemlékezés gesztusában, hanem ez vált az alapjává annak is, hogy később a Társaság a magyar nemzeti irodalom leteremtésésként legitimálhassa magát.³⁴ A Társaság vezetését átvevő generáció, Gyulai Pál elnökkel az élen, nemcsak egy másik nemzedékhez tartozott, de más volt a felfogása a Társaság feladatköréről, a magyar irodalommal való kapcsolatáról, és ez az állásfoglalás az arcképcsarnokot radikálisan átértelmezte. A korárs nemzeti irodalmat vezető, új tehetségeket pártoló Társaság az ezeket a célokat elősegítő tagjai megfestetése helyett a nemzeti irodalom jeleiként meghatározott tagok portréit rendelte meg, mi által a korabeli irodalom ügyének előmozdításán, irányításán fáradozó egylet vezetőinek arcképcsarnoka a nemzeti irodalom jórészt a ki-egyezés előtti alkotó íróinak és költőinek portrégalériájává változott át.

Ez a váltás a nyolcvanas évek közepén következett be, és első jele a korábbi szokásjog kodifikálása volt. Az 1885. február 11-ei társulati ülésen új ügyrendet alapítottak meg, amely az „elhunyt tagok végutis-releje és emlékezteté”-t is szabályozta. A 65. paragrafus szerint a Társa-

³¹ Lásd a kiállított művek jegyzékének 6. tételét. A képről: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században*. Kat. 89.

³² Greguss Ágost fotográfiák után készült arcképre lásd (a teljesség igénye nélkül): *Vasárnapi Ujság* 1865. november 5. 12. évf. 45. sz. 561.; *Családi Kör* 1878. november 3. 44. sz. 1033–1034.; *Magyarország és a Nagyvilág* 1872. december 8. 8. évf. 49. sz. 577.; *Vasárnapi Ujság* 1882. december 17. 29. évf. 51. sz. 803.; Greguss egy portréfotográfiájára lásd a kiállított művek jegyzékének 12. tételét. Kékly i. m. 174.

³³ Jól illusztrálja ezt a korársak által is megkülönböztetett értelemtulajdonítást a Toldy-un-napjeségen elnökölő történet, Horváth Mihály beszédének a részlete. Horváth egy jelentős szemly halála utáni emlékkiállításra a még élő kiválóság életében való nyilvános elismerésével állította szembe, kiemelve az utóbbi fontosságát. „Nem az emlékeket akarom kárhoztatni, melyeket a kegyelet s hálás elismerés állít elhunyt nagyainknak, hanem ezeket obhajlatom méltányosabb elismerésben, kellőbb tisztelésben s dícsőítésben részesítve látnom még életök folytatán. Mert szűn ugyan a kegyelet az elhunyt nagyok iránt, s a nemzet, mely rájuk elismerését s hódolatát emlékekkel tanusítja, csak magát tiszteli meg bennök, maga iránt teljesíti kötelességét leginkább: de még szűn és méltóbb a nemzethez – mert ellöglátlanúságot tanult s igazságot szorgolát – ha élő nagyai iránt is minden alkalommal nyilvánaga érdemeik méltánylását s tisztelt elismerését.” *Életpók* 1871/72. 26.

ság „kiváló érdemű tagjainak arcképét, esetleg mellszobrot is, elhelyezni [...] saját termében. Az ilyen értelmű indítvány fölött azonban csak a tagválasztó közülés határozhat ritkos szavazás útján.”⁷⁷ Vagyis a korábban bevett és jól koreografált rítussal szemben, amely egyedi alkalomkor, egyéni javaslat alapján és szavazás útján, egyes személyek tevékenységének elismerését fejezte ki, a portréállítás szabályozottá vált, urat nyitva nemcsak a rendszeresség, hanem

a programszerű alakítás felé is.

Amikor legközelebb 1888 februárjában az egyik ülésen újra elővették az arcképcsarnok ügyét, egy felállított bizottság a megfeszített személyekre, a portrégaléria kiegészítésére vonatkozó javaslatokat tett. Beöthy Zsolt tikkár jelentése alapján a Társaság ekkor „egy kegyeltes határozatot hozott”, mely szerint „az Akadémia Kisfaludy-teremben elhelyezett arcképcsarnokot ki fogja egészíteni mindazon elhunyt jeleseink képmásaival, kik munkásságukat kiváló mértékben neki [értsd: a Társaságnak] szentelték vagy dicsőségüket vele megosztották. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy Jósikának, Tompának, Madáchnak, Garaynak, Erdélyi Jánosnak, Szigligetinek fővárosunk nyilvános gyűjteményében egyetlen arcképe sincs”, s ezeknek a prioritással bíró egyéneknek a névsorához csatlakozott „másodsorban” Gaál József és Kovács Pál, „harmadsorban” Fáy András, Vörösmarty Mihály és Egressy Gábor, „negyedsorban” Kazinczy Gábor, Csató Pál, Pákh Albert, Nagy Ignác, Bérczy Károly, Tóth Kálmán, Tóth Ede, Fábian Gábor és Győry Vilmos.⁷⁸ A felsorolt írók és költők portréinak megfestetésével azonban nem annyira „lehető teljessé óhajtának tenni e családi arcképcsarnokot”, semmint inkább „terminket mintegy a magyar költészet díszcsarnokává” kívánta a Társaság változtatni. Az arcképcsarnok kibővítésének finanszírozását, más

nagyobb beruházásokhoz hasonlóan, a Társaság ismét a nőközönségre alapozva igyekezett megoldani: ezúttal Beöthy Zsolt tikkár fordult fel-szólítással a magyar hölgyekhez.⁷⁹

A társulati vezetők portrégalériájának a „magyar költészet díszcsarnokaként” való azonosításával a vezetőség a nemzeti meghatározásá-
való jogot sajátította ki: a Társaság tagjai a magyar irodalom jelesei-
lettek azonosak, és *vice versa*. Így tör-
ténhetett meg, hogy olyan alkotók,
akik nem voltak tagok, kimaradtak
a portrégalériából – mint például
Petőfi Sándor (1823–1849).⁸⁰ Ezzel
a kánonképzéssel a Társaság létét és
szerepét legitimálta, akkor, ami-
kor az alapítókkal a Társaság erede-
ti céljai is letűntek, és újabb, jobbá-
ra fiatalokat tömörítő, és a nemzeti
irodalom jeleseit elrőten definiáló
irodalmi csoportosulások erősödtek
meg (úgy mint a Petőfi Társaság). Bár
a Kisfaludy Társaság irodalmi tevé-
kenységet végző vezetőiben, az áb-
rázolások módjában kezdettől fogva
benne rejtett a magyar irodalom
arcképcsarnokának lehetőségé, az
mégis más funkcióval bírt. A nem-
zeti irodalom felvirágoztatásán tevé-
kenkedők köre – amely maga hatá-
rozott a cél érdekében kiemelkedő
munkásságot végzők jutalmazásáról
– átalakult egy olyan körre, amely az egyesület kereteit felhasználva, egy
több évre előre felállított program alapján a kortársak elé példaképként
többnyire rég elhunyt tagjait a nemzeti irodalom jeleseként állította.

Schnecker Ignác:
Greguss Ágost arcképe

Székely Bertalan:
Greguss Ágost arcképe

⁷⁷ Értelpek 1884/85. 88. Értelpek 1885/87. 69.

⁷⁸ Értelpek 1887/8. 32.

⁷⁹ Értelpek 1887/88. 13–14.

⁸⁰ A ma a Művészeti Gyűjtemény tulajdonába tartozó, Orhai Petrich Soma (1822–1880) által festett mű – Petőfi Dehreczenben, 1867 (MTA Műgy. ltsz: 144) – 1902-ben még Kohner Adolf (1865–1937) kollekciójának részét képezte. A Budapesti Orvos-Szévtudós Mű kiállításán, Budapesti, 1902. II. terem. 15.

A Társaság irányadó szerepköre nem a kortársak sikereinek méltatásában állt, hanem rég elhunyt irodalmártagok emlékével saját vezető pozícióját igyekezett biztosítani a nemzeti irodalomban.

Az előre meghatározott program szerint, évenkénti rutinnal készülő és alkalmakhoz nem (vagy csak ritkán) kötődő arcképek a magyar költészet díszcsarnokává álltak össze, helyet adva a magyar írók és költők kultusza ápolásának – hasonlóan a Történelmi Képcsarnok képzőművészportréhoz. Azzal ellentétben azonban, ez a költészeti Pantheon nem volt nyilvános: a titkár szobájában egy priviligizált vezetőségi kör látványosságává vált. A Kisfaludy Társaság nyilvános közgyűléseit látogató és egyre növekvő (női) közönség befogadására a rendelkezésre álló terem 1878 elejére elégtelenné vált. Így a vezetőség – távolról sem teljes konszenzus alapján – elhatározta, hogy „a havi üléseket ezenül az Akadémia heti üléstermében fogja tartani [míg...] butorzata, levéltára és képei továbbra is eddigi helyökön maradván, s bizottsági és zárt ülések tartására ezentul is a régi terem fogván szolgálni.”⁸¹

Annak ellenére, hogy Székely megvetette az alapját egy irodalmárokból álló portresorozatnak, a magyar költészet arcképcsarnokának programszerű kialakításában már nem vett részt. Hogy Székely kikénthette a megbízást teljesítő festők köréből, az nemcsak egy általa nevelt, külföldre járt festők újabb generációjának feltűnése miatt következhetett be. Az esetleg többé már kihívást nem jelentő megbízások helyett újabb feladatok egyre nagyobb rendszerességgel tűntek fel: a festő falképfestészi munkássága a nyolcvanas évek második felétől rejlésedett ki. A pécsi székesegyház falképei, a tihanyi apátsági templom mennyezetfreskóinak kivitelezése után Székely a Mátyás-templomba készített falképeket, a lipótvárosi Bazilikába terveket, és megalkotta a kecskeméti freskóciklust is.

A Kisfaludy Társaság következő portréi régen elhalálozott irodalmár tagoktól készültek, fotográfiaikat vagy régi festményeket másolva. Az arcképcsarnok kiegészítéséről hozott határozat elsőként báró Jósika Miklós (1794–1865) portréjának megfestetéséről döntött. Ábrányi Lajos (1849–1901) a Kisfaludy Társaság alapítói, majd igazgatói közé tartozó regényíróról festett – egy „brüsszeli eredetű” másoló – arcképpéért járó 160 forintt illetményt 1888 júniusának közepén vette fel.⁸² A Társaság

egyik alapító tagjának, az irodalmi tevékenységet is folytató orvosnak, Kovács Pálnak (1808–1886) a portréja 1889 februárja előtt érkezett meg.⁸³ Egy évre rá, 1890 januárjának végén Roskovics Ignác (1854–1915) vett fel 150 forint munkadíjat *Az ember tragédiája* megírása után a Társaság tagjává választott Madách Imre (1823–1864) arcképpéért,⁸⁴ és ugyanez év decemberében az egyesület egy másik tagjának, a költő Tompa Mihálynak (1817–1868) a portréjáért kapott hasonló összeget.⁸⁵ A képek megrendelésével foglalkozó iratanyag töredékessége miatt érdemes hosszabban közölni a Tompa arcképének megfestetését tárgyoló levelet, mert az nemcsak az egykori arcképek elkészíttetésének kilencvenes évekbeli, hanem valószínűleg korábbi gyakorlatára vonatkozóan is eligazíthat. Gyulai Pál elnök 1890 januárjában küldött levelet a társulati titkárnak a portré megfestetésével kapcsolatban. „A Tompa arcképét illetőleg Lévy József 1825–1918, a Kisfaludy Társaság tagja, költől[et] arról értesít, hogy Roskovicsnak megküldötte Tompa fényképét, élere utolsó korszakából. Roskovics előt most három kép áll: az ifjúkori a férfikori az ötvenes évekből s a beteges kori. Roskovics úgy nyilatkozott előttem, hogy Ön [Beöthy Zsolt] az ifjúkori képet ohajtaná, Szász Károlyt megkérdvén, ő a beteges korit kívánja, én a férfikori szeretném. Szász K. azt mondja, hogy ez rossz, de ő e korban nem találkozott Tompával, én találkoztam s elég hűnek tartom. Minden esetre hamar el kell dönteni, hogy melyik képet fesse Roskovics. Beszéljen Ön Szásszal s döntse el a dolgot, én beleegyezem akár hogy döntik el, csak az arckép idejében elkészüljön. Szíveskedjék ez ügyben ily módon eljárni, elkész-nénk, ha megvámuk az ülést.”⁸⁶ A levél alapján meglehetősen kisszámú, a portrészemélyről különböző életkorban készült és a megrendelés idején elérhető fénykép közül választott néhány vezető egykori tag, illetve a kép kivitelezéséért felelős bizottság döntött „hű”-ség alapján

⁸¹ MTA KK MS5772. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1878. február 27.

⁸² MTA KK MS5765. A Kisfaludy Társaság utalványos könyve. 1888. június 22. és november 5. Évkönyv 1887/88. 35; Évkönyv 1894/95. 167. A festmény feltehetően Erdélyi a Társaság szobájáról készült fotográfiáján a legelső sor középső képe. A ma az Akadémia tulajdonában lévő Jósikát ábrázoló, kisméretű festmény vagy Ábrányi művéhez szolgált előképként, vagy maga is másolat lehetett a Társaság számára kivitelezett, ma csak egy régi fotográfián látható képnek. (MTA MGy leltári száma 77.) Divald i. m. 57.

⁸³ Évkönyv 1886/87. 77–78.

⁸⁴ MTA MGy leltári száma: 90.

⁸⁵ MTA MGy leltári száma: Kt. 39.

⁸⁶ MTA KK MS5744. A Kisfaludy Társaság iratanyaga. 1891. 7.

artól az életkorától és stádiumtól, amelyben meg kívánta öröklíteni elhunyt tagját.

Elhunyt hírességekről fotográfiaik alapján festett portrék készítéseinek specializálódására vet fényt a színműró Csiky Gergely (1842–1891, 1879-től tag) arcképének megrendeléséről fennmaradt anyag. A színműró halála után többen is jelentkeztek a Társaságnál a mű kivitelezésére: 1891 novemberének végén Kozmata Ferenc (1846–1902) fényképész, illetve a bécsi Alberti is. Kozmata Gyulai Pálhoz írt levele egy századfordulón is jelentős társadalmi szükségletet kielégítő művészeti gyakorlatot, egy jól szervezett rendszer működését mutatja be. „Engedje meg méltóságod hogy azon szomorú esemény alkalmából mely a Kisfaludy Társaságot Csiky Gergely halála által érte, vonatkozva a társaság határozatára – egy időszaki ajánlatot rehessek. Ugyanis: A boldogulnak műtermében elkészült sikerült fényképe után olajfestésű életnagyságú mellképét, előnyösen ismert festőm által – ki öt személynél is igen jól ismerte – úgy a művészes kivitel szempontjából mint a hasonlatosságot illetőleg kifogástalanul elkészítve, 150 forint a társaság rendelkezésére bocsátjábanam.”⁸⁷ A portrét végül Zilzer Antal (1860–1921) festette meg, egy jól azonosítható fotográfia alapján, még 1892 februárja előtt.⁸⁸

A jegyzőkönyvek tanúsága alapján néhány hét múlva, 1892. április 27-én a Társaság határozatba foglalta, hogy a prioritási listán egyébként nem szereplő, de a „társaság egyik kitűnő emléké alapítójának, Bajza Jóssefnek (1804–1858) arcképét [...] Zilzer Antal fiatal festőművészünk Barabás kép után megfesse”.⁸⁹ Az előképpül szolgáló mű akkor a költő lánya, a népszerű író, a Petőfi Társaság tagja, Beniczkyné Bajza Lenke (1840–1905) tulajdonában volt, akit levélben kértek a mű „néhány nap átengedésére” még március elején,⁹⁰ és az elkészült képet 1892. május elején fizették ki a festőnek.⁹¹ Néhány hónap múlva, az 1893. február elején tartott közgyűlésen igyekeztek visszatérni a prioritási listán szereplő személyekhez, így „Garay János [1812–1853] arcképének megfestése” került az előtérbe. A kép elkészíttetése meglehetősen elhúzó-

dott:⁹² a szokásos 150 forintos munkadíjat Zilzer Antalnak 1894 legvégén fizették ki, azután, hogy a tikkár egy decemberi zárt ülésen márt azt jelenthette, hogy „Garay János arcképét az idei közülés határozata alapján megfestette.”⁹³

Annak ellenére, hogy az arcképek elkészíttetésének listáján Szigligeti Ede (1814–1878) neve prominens helyen szerepelt, a színműró portréjának megfestetése húzódott legtovább, majdnem tíz évig.⁹⁴ Az egyesület kezdetben nem önerőből kívánta kivitelezni a művet, hanem a Nemzeti Színház akkori intendánsa, gróf Zichy Géza (1849–1924, 1878-tól a Társaság tagja) ígérete alapján, a színház költségén.⁹⁵ Éveken keresztül úja és úja tudakozódtak a kép készítése felől a színház cserélődő vezetőinél – hiába.⁹⁶ Végül, megelőgelve a hercehurcát, 1895 elején eldöntötték, hogy „a Társaság maga gondoskodik Szigligeti arcképének megfestetéséről.” Ezt a portrét is Zilzer Antal készítette el a színműró egy jól azonosítható fotográfiaja után, 1897 végén – 1898 elején.⁹⁷

Miután a Társaság arcképcsarnoka ajándékozásokkal és hagyatékokkal is bővült, egyre heterogénebbé vált⁹⁸ – a különböző formátumú, beállítású és faktúrájú képek fellazították az eredetileg egységes arckép-

⁸⁷ MTA KK MS5773. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1893. február 1. *Évelapok* 1892/93. 47.

⁸⁸ MTA KK MS5773. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1894. december 19. A ma egy régi reprodukció révén – Kékyl. m. 57. – azonosítható festményre Zilzer azt is ráfestette, hogy a képet „Kovács Mihály arcképe után másolta”. MTA MGY leltári száma: 215.

⁸⁹ *Évelapok* 1887/88. 32.

⁹⁰ *Évelapok* 1894/95 53–54. *Évelapok* 1894/95. 57.

⁹¹ MTA KK MS5731. A Kisfaludy Társaság iktatókönyvei. 1893. február 27. A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1893. február 27.

⁹² *Évelapok* 1894/95 53–54. 57.

⁹³ MTA MGY leltári száma: Kt. 15. A fotográfia fametszetként a *Vasárnapi Ujság* 1878. január 27. 25. évf. 4. sz. 49. MTA KK MS5765. A Kisfaludy Társaság uralványos könyve. 1898. február 12.

⁹⁴ Például, már 1885-ben az irodalomtörténész Szovényi Jóssef (1816–1892) az író és esztéta Szenere Pál (1785–1861) arcképét ajándékozta a Társaságnak, amely a Kisfaludy-revenben helyezték el”. *Évelapok* 1885–1887. 69. A nyolcvanas évek végén pedig Tarkányi Pál (1821–1886) társulati tag művészeti együttműködését Kovács Mihály (1818–1892) Csanosz Gergelyről (1800–1866) festett arcképe került be. *Évelapok* 1885–1887. 75. 1897 márciusában az irodalomtörténész Barón Lajos (1856–1933) a költő Vörösnagy Mihály (1800–1853) „reveler” arcképét küldte meg. 1895 novemberében pedig a költő és népdalgyűjtő Erdélyi János (1814–1868) fia egy apáról készült festményt küldött a Társaság számára. MTA KK MS5732. A Kisfaludy Társaság iktatókönyvei. 1897. március 15. A határozatnak megfelelően azonban nemcsak portréfestmények készültek, jelesb irodalmárokról – és egyéni tagokról –, hanem hisztók is: Zala György (1858–1937), illetve Stróth Alajos (1856–1926) formátum meg Csiky Gergely, illetve Kemény Zsigmond és Jóska Miklós szobrot márványból, 1000–1000 forint értékben. MTA MGY leltári száma: 101. 111, 100.

csarnok hatását. A portrégaléria céljait tekintve is felbomlott – olyan személynék arcképeit is magában foglalta, akik nem szerepeltek az eredeti programban, így az arcképcsarnok egyfajta művészeti gyűjteménnyé alakult át. A Társaság irodalmi vezető szerepének lehanyatlása, vagyona-nak elérékrelenedése, a második világháború okozta károk és az 1952-es államosítás a kollekcióna is kihatott. Az egylet feloszlásával a magyar irodalom arcképcsarnoka is lerűnt: az eredeti célok elhomályosulásával, a műveket kivitelező alkotók és az ábrázoltak személynék feledésbe merülését egy felismerhető szándékot nélkülöző konglomerátummá vált – szétbomlott. Jelen írás – és a 2005. júniusi kiállítás – Székely festményeinek újrazonosításával nemcsak az Akadémia Művészeti Gyűjteményének értékét kívánja növelni, hanem egy elfeledett egyesület tevékenységének felelevenítésével az egykor népszerű 19. századi egy-leti portréfestészetre és annak sajátosságaira is fényt kívánt vetni.

Bicskei Éva

FORGOTTEN PAINTINGS BY BERTALAN SZÉKELY IN THE ART COLLECTION OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES THE PORTRAIT GALLERY OF THE KISFALUDY SOCIETY

SUMMARY

The aim of this introductory study accompanying the temporary exhibition of the Art Collection of the Hungarian Academy of Sciences is to identify the sitters and painter of six unsigned portraits found in the Art Collection and to re-introduce them into art history. On the basis of extensive archival and printed primary sources, it is argued that these paintings were authored by Bertalan Székely (1835–1910), one of the most eminent painters in Hungary in the 19th century.

The six portraits hereby identified were once commissioned by and belonged to the portrait gallery of a circle of literary men, the Kisfaludy Society. The Society was established by the friends and followers of the Romantic writer and painter Károly Kisfaludy (1788–1830). Besides publishing Kisfaludy's collected works and commemorating and venerating his memory, the Society supported Hungarian literature and young talents in the pre-1867 era. During the time, the Society grew into an association aiming not simply to patronize Hungarian literature but to also assume a leading role in shaping its development.

From the early 1870s on, similarly to other associations of the age, the Society commissioned portraits about its living members who had an exemplary activity, such as that of Anasztáz Tomori (1823–1894), a patron of arts of the age who financed the Hungarian translation and edition of the collected works of William Shakespeare; and that of the founding father of the Society, the leading literary historian Ferenc Toldy (1805–1875), to celebrate the 50th anniversary of his literary carrier. The members also commissioned the portrait of Károly Kisfaludy, the celebrated figure of the Society, copied after an old painting, exposing it in their room open to the general public. All three paintings were executed by Bertalan Székely, not only a great history and genre painter, but also the leading portraitist of his age in Hungary. Székely was very familiar with the general requirements of paintings commissioned by an association, since he had previously executed works

for other associations, as well. However, the three portraits he painted for the Society in the early 1870s did not entirely follow the established patterns of representing members of an association. Instead, Székely approached their representation in the Romanticized tradition of *virtu illustres*, portraying his sitters in a sober and austere manner characteristic of deceased literary and academic persons, turning away and contemplating over higher ideas far from the everyday reality of the beholder. In the early 1880s, after the first generation of the founding fathers of the Society passed away, a new leadership commissioned exclusively portraits of deceased chairs and presidents. From that time on, the portrait gallery of the Society turned into a commemoration and veneration of its deceased leaders, instead of expressing gratitude for the activity of its living members.

Consequently, the next three portraits executed by Székely for the Society represented deceased chairs, namely Móric Lukács (1812–1881), originally a translator and a politician of the Reform Age; János Arany (1817–1882), one of the most eminent poets in Hungary in the 19th century, once president of the Society, later also the secretary of the Hungarian Academy of Sciences; and the aesthete Ágost Greguss (1825–1882), a long-time secretary, later the chair of the Society. All three portraits were done after photographs, unlike the first commissions made by Székely, executed after sitters. Since the evaluation of portrait painting of deceased persons after photographs was controversial in the 19th century, modernist art history have generally avoided to document such practices, mostly in the case of leading painters. It has to be emphasized, nevertheless, that portrait painting after photographs was in fact a usual art practice in the 19th century. Moreover, judging from the paychecks received by artists, there appears to be no differentiation in the remuneration of portraits done after „nature” or after photographs.

From the mid-1880s on, reflecting a change in the program of the Society itself, its new leadership altered the function of the portrait gallery, turning it from a portrait hall of exemplary members of the association into a portrait hall of representative Hungarian poets and writers. This turn in the function of the portrait gallery served to legitimize the position and enhance the prestige of the new leadership. Most

importantly, it also conveyed its ideas about the role of the Society in the contemporary Hungarian literature, at a time when other competing associations, such as the Petőfi Association (established in 1876), put forward divergent ideas about the Hungarian literature. By turning the portrait hall of the association into a portrait hall of national literary figures, the Society thus claimed for itself an exclusive right to define the national literary tradition, attributing members of the Society a mainstream role in the Hungarian literature. All posthumous portraits of literary figures, copied after photographs and earlier paintings, were commissioned under a newly-created program and executed from the late 1880s on to the 1890s.

Székely did not participate in the completion of the portrait gallery anymore, being absorbed by his mural works that were created in the same period. Nevertheless, with his six paintings he set the standard pattern for the portrait hall, the way of representation coinciding with the aims of the program of depicting exemplary national literary figures set by the new leadership. Nevertheless, the subsequent minor painters working after photographs or older painting, and the increasing number of portraits presented to the Society during the time could not preserve the unity of the portrait gallery in terms of composition, size and way of representation. Contrary to the Society's program, the portrait gallery became more heterogeneous, obscuring its original leading principles.

During the decades, the Society not only grew more and more conservative in its artistic orientation, but in the 20th century it also lost its financial basis, while the two world wars partially affected its collection. The post-war communist political regime nationalized the Society's property in 1952, incorporating it into the collection of the Academy. All these factors account for the fact that the original aims of these commissions, together with the identity of the sitters and the painter of the unsigned works of art have been forgotten. Rediscovering them does not only enhance the value of the art collection of the Academy itself, by recovering works by Bertalan Székely, but also restitutes the activity of the „forgotten” association. Furthermore, the study underscores the importance and specialties of a marginalized field of research in the art history, that of portraits commissioned for associations, which was a widespread branch of portraiture in the 19th century.

A KIÁLLÍTOTT MŰVEK JEGYZÉKE

1. SZÉKELY BERTALAN:
Tomori Anasztáz arcképe
1870 vége – 1871 eleje
Olaj, vászon. 77x63 cm
Jelzés nélkül
MTA MGY leltári száma: 118.
2. SZÉKELY BERTALAN:
Toldy Ferenc arcképe, 1871
Olaj, vászon. 78x63 cm
Jelzés nélkül
MTA MGY leltári száma: Kt. 41.
3. SZÉKELY BERTALAN:
Kisfaludy Károly arcképe
1871 vége – 1872 eleje
Olaj, vászon. 77x62 cm
Jelzés nélkül
MTA MGY leltári száma: 143.
4. SZÉKELY BERTALAN:
Lukács Mór arcképe
1882 vége – 1883 eleje
Olaj, vászon. 76x63 cm
MTA MGY leltári száma: Kt. 35.
5. SZÉKELY BERTALAN:
Arany János arcképe, 1884
Olaj, vászon. 78,8x63 cm
Jelzés nélkül
MTA MGY leltári száma: 247.
6. SZÉKELY BERTALAN:
Greguss Ágost arcképe, 1884
Olaj, vászon. 80x60 cm
Jelzés nélkül
MTA MGY leltári száma: Kt. 21
7. SCHRECKER IGNÁC:
Tomori Anasztáz arcképe, 1865
A Magyar Akadémiai Albumból
Karton, albumin. 89x57mm
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
8. SCHRECKER IGNÁC:
Toldy Ferenc arcképe, 1865
A Magyar Akadémiai Albumból
Karton, albumin. 88x57mm
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
9. Ismeretlen festő műve után
Pecz Henrik – Brockhaus, Lipcse
Kisfaludy Károly arcképe
Belső címlapok: *Kisfaludy Károly minden munkái. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszté Toldy Ferenc.*
I. kötet. 5. kiadás. Pest: Heckenast, 1859.
Rézmezzes. 118x92mm
Felirata: „Rajz: Pecz H. – Meisz. Brockhaus-nál. Lipcse – kiadja Heckenast Gustáv, Pesten.”
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
10. SCHRECKER IGNÁC:
Lukács Mór arcképe, 1865
A Magyar Akadémiai Albumból
Karton, albumin. 88x56mm
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
11. SCHRECKER IGNÁC:
Arany János arcképe, 1865
A Magyar Akadémiai Albumból
Karton, albumin. 89x56mm
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
12. SCHRECKER IGNÁC:
Greguss Ágost arcképe, 1865
A Magyar Akadémiai Albumból
Karton, albumin. 90x57mm
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjtemény
13. ERDÉLYI ES TÁRSASÁ:
A Kisfaludy Társaság szobája,
1900 körül
Karton, papír.
MTA Könyvtár Kézirattára MS5072/37
14. RAUWITZKY KÁROLY:
Toldy Ferenc érme, 1871
Bronz, átmérfője:
MTA Könyvtár Kézirattára
Éremgyűjtemény 27.
15. KELEFI GUSZTÁV LEVELE
MTA Könyvtár Kézirattára
MS5742/711883

Szöveg © Bicskei Éva
Fotó © Bicskei Éva, Szepsi Sztűcs Levente

ISBN 963 7381 82 1

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdájában